

Social forskning i konflikt

– om samhällsvetenskapliga perspektiv och
forskningens frihetsgrader

CLAES LEVIN

Vilka implikationer har det samhällsvetenskapliga perspektivet för forskningsresultaten? Med exempel från tre svenska forskningsrapporter diskuteras relationen mellan forskarens val av teori och metod och ramarna för möjliga utfall och tolkningar. I vilken utsträckning är forskningsresultaten ett resultat av den objektiva vetenskapen eller av sociala och utomvetenskapliga faktorer?

Kerstin Vinterhed skrev i Forsbulletinen nr 2 1990 ungefär att, vi vet varför ungdomar blir kriminella och vi vet hur vi ska bota dem, men vi vet inte varför massmedia systematiskt desinformerar och skrämmer upp politiker och allmänhet till mera omotiverat och ineffektivt tvång. Vinterheds förklaringar till ungdomsbrottsligheten var att »kriminellt eller asocialt beteende hos unga människor är uttryck för neurotiska störningar. (–) Forskningen i detta avseende är otvetydig. Barnens framtid bestäms av familjens so-

ciala position och de känslomässiga relationerna i familjen« (1990:19).

Detta är onekligen ett vanligt och ofta belagt forskningsresultat. Men är det så enkelt? Från forskning om ungdomar som är kriminella eller som har placerats i någon form av samhällsvård får vi ofta svar av den typ som Vinterhed för fram. Men är forskarna eniga om den determinism som ligger i ett sådant samband? Följer av det att förklaringar till ungdomarnas framtida sociala situation enbart kan/ska sökas i oberoende variabler som har att göra med de sociala och psykologiska förutsättningarna under uppväxten? Eller ger forskning med psykodynamiska grundantaganden »automatiskt« till svar att de ungdomar som blir placerade i familjehem

---

Författaren är fil. lic. och doktorand i socialt arbete vid socialhögskolans forskningsavdelning i Lund. Han forskar f.n. om §12-hem och mänisko-behandlande organisationer.

och andra anstalter är psykologiskt »avvikande« från oss andra? Nej, det finns naturligtvis forskning som betonar helt andra saker och som ifrågasätter eller vederlägger sådan forskning.

Under 80-talet har det publicerats en hel del samhällsvetenskaplig forskning om olika vårdformer i det svenska samhället från olika utgångspunkter och med olika frågeställningar. Jag ska använda några av dessa studier som underlag för en teoretisk diskussion om samhällsvetenskapliga perspektiv. De redovisade rapporterna utgör exempel på god samhällsvetenskaplig forskning och används här främst för att illustrera min grundläggande undran över sambandet mellan samhällsvetenskapliga perspektiv och forskningsresultatens frihetsgrader.

Genomgången kommer att visa på vetenskapliga konflikter och paradigmatiska strider mellan olika vetenskapliga perspektiv och en närmre relation mellan forskarens fråga och svar än vad man kanske hade väntat sig av den rena vetenskapen.

Forskningens frihetsgrader

Britt Jonsson har skrivit en intressant avhandling med namnet »En gång Skå pojke... En studie av 20 f.d. Skå-pojkar erfarenheter av Barnbyn Skå«. I den beskrivs Barnbyn Skå utförligt, dess tillkomst, behandlingspraktik och ideologi. Av intervjuerna med 20 Skåpojkar konstrueras fallstudier som ger deras subjektiva bild av sig själv, sin situation, sina reaktioner inför mötet med behandlingen, men också av de personer de mötte och bemöttes av på Skå.

Huvudsyftet är att få kunskap om vad vistelsen på Skå fått för innebörd för den f.d. Skåpojken. De frågeställningar som följer av syftet är dels en fråga om den vuxne Skåpojken bild av sig själv och sin nuvarande situation, dels en fråga om hans (minnes)bild av Skå och hans dåvarande situation. Det sista stycket är grunden till opponentens, Sven-Axel Månssons kritik och förtjänar att citeras i sin helhet: »Finns det väsentliga skillnader mellan de f.d. Skå-pojkarernas rekonstruktioner av tillvaron och verksamheten på Barnbyn Skå? Om så visar sig vara fallet, är det då möjligt att förstå den psykologiska bakgrunden därtill?« (1990:8).

Denna sista fråga är ju klart riktad i sina förväntningar och implicerar en (grundläggande) psykologisk frågeställning bakom forskningsuppgiften. Det är också denna fråga som blir till avhandlingens huvudfråga. Den skulle ju t.ex. kunna lyda – i linje med de två andra frågorna – Om så visar sig vara fallet – hur är det möjligt att förstå detta?

Månssons opposition (Månsson 1990, Månsson 1991) gäller två saker: dels att valet av tolkning utifrån ett objektrelationistiskt perspektiv blir en determinerad övertolkning av de subjektiva minnesbilderna – ett låsande perspektiv:

I mitt tycke, är Jonssons förklaringsmodell alldeles för sluten, för att inte säga deterministisk. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att de separationsmönster hon anför helt och hållet bestämmer vad Skå kan åstadkomma i den ena eller andra riktningen; det finns liksom inga frihetsgrader (Månsson 1991:11).

Dels att Britt Jonsson genom att reducera tolkningen av »pojkarernas« faktiska, men

subjektiva, upplevelser till ett inre perspektiv från händer sig tolkningar som har med Skås faktiska existens och handlande att göra. I första fallet är det ett vetenskapligt tveksamt förfaringsätt – Skå blir reducerat till en scen, en tillfällig och utbytbar del av tolkningsarbetet (eller snarare en projektionsduk för ett inre relationsdrama). Pojkarnas bild av Skå är i huvudsak en funktion av deras relation till föräldrarna vid tiden för separationen (och denna i sin tur en funktion av separations-individuationsfasens genomlevande under det första levnadsåret.) Socialarbetaren/ terapeuterna och det sociala arbetet reduceras och görs utbytbart mot vilken livssituation som helst. (Det är denna senare tes som Bengt Börjeson så aktivt försöker motbevisa i sin forskning.)

Den andra delen av kritiken har ett ytterligare motiv som Månsson förlägger till medvetna eller omedvetna (ohederliga?) strävanden av Britt Jonsson att tränga bort berättelser om makens Gustav Jonssons aggressiva och våldsamma reaktioner mot ungdomarna på Skå. Detta är egentligen samma typ av kritik som riktades mot Freud när han övergav förförelseteorin till förmån för teorierna om förförelsefantasierna – och de egna bortträngda önsningarna om en sexuell relation till föräldern av motsatt kön (Freud 1965 [1905]; Clark, 1980:158ff). I båda fallen är det också så att betydelsen av det faktiska/objektiva händelseförloppet inte förnekas, men att det centrala elementet för förståelsen av livsvillkoren och den subjektiva upplevelsen står att finna i barnets inre (objekts-)värld och i konsekvenserna av relationerna mellan det lilla barnet och vår-

daren under de första livsmånaderna. Dvs Britt Jonssons avhandling håller ett konsekvent psykologiskt-psykodynamiskt perspektiv. Asplund (1983) menar att psykologisk forskning beskrivs ibland som undersökningar av den enskilda individen (med bortseende från samhället) och sociologisk forskning som undersökningar av samhället (med bortseende från enskilda individer). Månssons kritik är socialpsykologisk. Om man ska undersöka några f.d. Skåpojkers erfarenheter av Skå så är det två – forskningsmässigt – likvärda entiteter som agerar – eller snarare interagerar och det bör spegla sig i upplägningen, frågeställningar, redovisning och analys. Studien borde vara en studie »om förhållandet mellan individ och samhälle«.

Svaret på huvudfrågan i avhandlingen: Vilken betydelse har barnbyn fått för den f.d. Skåpojken? blir för opponenter den (retoriskt) överraskande slutsatsen:

Sättet att relatera till Barnbyn sammanhänger med den f.d. Skåpojken upplevelser av förhållandet till mamman och pappan vid tiden för Skå-vistelsen. Det är med andra ord själva karaktären på den påtvingade separationen från föräldrarna som kan förklara variationen mellan de olika Skåbilderna – och inte vad som faktiskt hände på Skå när det begav sig (Månsson 1990:11-12).

Det avhandlingen svarar på är alltså inte den citerade frågan, utan: Vilken betydelse hade den påtvingade separationen från föräldrarna för pojken vistelse där (eller för vuxenlivet)? I kritiken ligger också att det finns ett stort hopp mellan pojkarnas berättelser/tolkningar; deras självförståelse och forskarens begreppsliga analys av materialet. Ja, inte bara ett för

stort avstånd utan ett absolut tolkningsföretrede som innebär att forskaren frånkänner intervjupersonen hans självförståelse av det som utspelat sig i hans liv. Detta betraktar opponenter som ett brott med den kvalitativa analysens principer, vilket det naturligtvis är och som ett nära nog etiskt övertramp där forskaren gör våld på de utforskades rätt till sin självförståelse. Den grundläggande kritiken i detta fallet är mot determinismen i förklaringsmodellen. Liksom i en sociologisk/strukturell forskningsdesign där individens handlande ses som bestämda/determinerade av den sociala miljön innebär en psykologisk/psykodynamisk design att individens handlande är determinerat av vissa förhållanden i barndomen. Socialpsykologin och interaktionisterna vänder sig emot ett sådant synsätt. Likaväl som individernas handlingar bör förstås mot bakgrund av den sociala interaktionen i en viss samhällelig kontext kan denna ses som en konsekvens av mänskligt (sam-)handlande. Individen lever i samhället och samhället lever i individen och båda påverkar varandra i ett ständigt dialektiskt samspel. I vilken utsträckning dessa forskningsperspektiv är varandra uteslutande eller komplementära ska jag inte diskutera här, men frågan är om opponenter är rättvis mot Britt Jonsson. Utlovar hon en socialpsykologisk undersökning eller är opponenterens kritik en konsekvens av *hans* egen forskningsmodell. Skulle man kunna skriva en travesti på citatet från Månssons opposition (jfr. ovan), med lätt ironi?

Oppositionsmodellen är alldeles för sluten, för att inte säga interaktionistisk. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att opponenter

ens forskningskrav helt och hållet bestämmer vad Britt Jonsson kan åstadkomma i den ena eller andra riktningen; det finns liksom inga frihetsgrader.

Determinismen i forskningen

Följer ett visst forskningsperspektiv av en viss frågeställning? Ser forskaren utifrån sitt språk och sin teori? Vissa data blir irrelevanta utifrån en given teori – om forskaren omfattar en människosyn som betraktar psykodynamisk kunskap som »sann« torde han inte välja en forskningsmodell som utesluter insamling av sådana data. En kvalitativ forskningsapproach utgår inte från en psykodynamisk uppfattning om människan. Teorin och de förklarande begreppen ska istället härledas direkt eller indirekt ur data (eventuellt i ett senare abstraherande skede kan begreppen hämtas ur etablerad teoribildning om de täcker det iakttagna fenomenet). Men en sådan forskningsapproach blir delvis obegriplig om man som forskare eller yrkesman anser sig »veta« vilka som är de grundläggande förklaringarna till mänskligt handlande. Det vore snarast oförsvarligt att lägga ner möda på att åter upptäcka elden.

Jonssons formulering av forskningsproblemet är: vad har vistelsen på Skå fått för innebörd för den vuxne mannen; hur tolkar han tillvaron och verksamheten på Skå ur sitt vuxenperspektiv? Svaret vi får, enligt opponenter, är att man tolkar innebörden på tusen olika sätt. Samma stugpappa betraktas som alltifrån helylle till inkarnationen av allt ont. Den officiella målsättningen och behandlingspraktiken

upplevdes inte alls som planerat. Den upplevdes individuellt och subjektivt. Undersökningsobjektet omvandlas från en yttre praktik på gott och ont till »en inre Skå-bild ... tjugo Skå-arenor, där var och en använt Barnbyn och dess människor för en iscensättning av sin speciella situation (12).

Jag kommer osökt att tänka på Gustav Jonssons egen beskrivning av detta fenomen i boken *Att bryta det sociala arvet* (1973) i avsnittet: »Såg du vilka snytingar«:

Vad är sanning?

Du tar en sådan pojke i axeln. Det är ett milt våld. Pojken skummar av raseri över den hårda örfil du gett honom. Han kanske berättar för andra om allt det stryk du gett honom. Eller han kanske berättar för dig om allt stryk han fått av andra. Vad är detta? Ljuger pojken?

Nej, han talar sanning. Sin sanning. Han har upplevt ditt grepp i axeln som en hård örfil. Upprörda människor, inte minst barn, upplever ibland vad de tror ska komma – fast det inte inträffar. (- - -) En praktisk följsats är att det inte lönar mödan att överbevisa pojken om att han inte fått någon örfil. Inte heller är det mödan värt att du hetsar upp dig själv över att du blir bedragen av pojken. För strängt taget, vad är sanning i detta fall (Jonsson 1973:35-36)?

Min förmodan är att formuleringen av Britt Jonssons forskningsfråga: »... är det möjligt att förstå den psykologiska bakgrunden därtill?«, på samma sätt som i Cederströms avhandling nedan är ett konstaterande a priori, som givits frågans form. Om det är så leder forskningen obönhörligen till ett psykologiskt svar – här finns en benhård determinism! Den andra möjligheten kan egentligen vara samma sak, nämligen att frågeställningen

konstruerats efter färdigt tolkningsarbete och att det »funna« perspektivet egentligen konstruerats av ett eget mer eller mindre medvetet teoretiskt grundantagande. Detta är varken ovanligt, ohederligt eller särskilt klandervärt – snarare är det en normal forskningsprocedur. Min kritik leder egentligen till frågan om den rena forskningen i betydelsen studiet av »teorfria data« kan existera överhuvudtaget. Den till synes fruktbara och djupt sympatiska fråga som interaktionismen vill föra fram som utgångspunkt för god socialpsykologisk forskning: »Vad händer egentligen här?« – är den egentligen möjlig annat än som motto för en antipositivistisk forskningsposition? Låt oss rikta samma fråga till forskning som till synes bedrivs under en sådan paroll. Men först till en kort presentation av en annan »psykodynamisk« avhandling – denna gång om barn i fosterhem.

Kan människor förändras inom vården?

Anita Cederströms avhandling *Fosterbarns anpassning – en relationsproblematik* är en av slutrapporterna från Barni-kris projektet (1990). Det övergripande syftet för Cederströms studie var att försöka förbättra möjligheterna att förstå vad det kan innebära för ett barn att bli fosterhemsplacerat. Cederström har därför studerat hur barnen hanterar och förhåller sig till den situation som fosterhemsplaceringen för med sig, dvs. den anpassningsprocess som sker efter (under?) placeringen.

Anpassningsprocessen studeras som den ter sig på ett manifest, iakttagbart plan, men också som den uttrycks mera latent, dvs. i barnens inre, psykologiska verklighet (1990:5).

Cederström utgår från att barnens tidigare relation till föräldrarna har betydelse för hur barnen hanterar separationen från föräldrarna och för hur de relaterar till fosterföräldrarna. »Denna utgångspunkt – att föräldrarnas tidigare förhållningssätt har betydelse för barnens anpassning – tas för given och utsätts inte för någon egentlig prövning» (1990:5). Cederström skriver också: »Med min förankring i psykoanalytisk objektrelationsteori är det naturligt att jag utgår från att det är intressant att undersöka och ytterligare belysa hur barnets tidigare relation till föräldrarna kan ha betydelse för vad sedan fosterhemsplaceringen kommer att innebära för barnet» (1990:33).

Undersökningen har specificerats i tre delfrågor:

- * Hur ser barnens relation till föräldrarna ut efter placeringen?
- * Hur relaterar barnen till fosterföräldrarna?
- * Hur utvecklas barnen generellt i intellektuellt, känslomässigt och socialt avseende?

Data om barnen samlades in gemensamt för hela Barn i kris-projektet via intervjuer, projektiva test, utvecklingsnivåtest, språktest och specialkonstruerade test. Barn under 4 år filmades och testades med Griffiths utvecklingskala. Fosterföräldrarna intervjuades i sitt hem om den aktuella situation, deras motiv till att bli fosterföräldrar m.m. Handläggande

socialsekreterare intervjuades av Hans Håkansson. Dessa intervjuer har inte använts i Cederströms studie, men de utgör grundmaterialet för Håkanssons & Börjesson (1990) rapport. En uppföljning gjordes efter två år. Populationen i Cederströms studie var 25 barn ur forskningspopulationen i åldern 4–13 år. Den tidigare relationen mellan förälder och barn kategoriserades utifrån bedömningar av hur föräldern förhöll sig till barnets behov och hur förälderns egna behov kom till uttryck i förhållande till barnet. Om förälderns egna behov var dominerande gjordes en kategorisering utifrån på vilket sätt behoven kommit att dominera: rejekterande, symbiotiskt eller ambivalent. Den grupp som kunde se och anpassa sig till barnets behov delades upp i två grupper beroende på i vilken grad deras egna sociala och eller psykiska problem kom att påverka barnets vardag till den grad att barnets behov försumrats. Detta gav kategorierna: försummande och nyanserat. Dessa kategorier bildade sedan de oberoende variablerna som predicerade barnets framtida anpassning i fosterhemmet.

Resultaten i sammanfattning säger att för de barn som hade en negativ relation till föräldrarna redan vid placeringen hade den negativa relationen fortsatt eller försämrats. De barn som hade en god grundrelation hade också behållit denna relation. Nästan alla barnen med negativ grundrelation hade en försämrad eller icke-vidmakthållen relation till fosterföräldrarna vid uppföljningstillfället. De med en god grundrelation hade positiva relationer till fosterföräldrarna vid uppföljningstillfället. Den känslomässiga utveck-

lingen för den »negativa« gruppen var fortfarande negativ eller försämrad vid uppföljningstillfället – de hade alla känslomässiga problem och/eller bristfällig känslomässig mognad. För den goda gruppen var utvecklingen åldersspecifik.

Den sociala utvecklingen visade en mer komplicerad bild. De försummade barnen utvecklades från negativt till positivt socialt fungerande, de symbiotiska barnen fick en negativ utveckling och de ambivalent hållna barnen fick en svagt negativ utveckling. Hos de rejekterade och nyanserat hållna barnen märktes ingen skillnad. Cederström menar att resultaten visar att : »...fosterhemsplaceringarna illa har motsvarat idealen, när det gäller de barn som har sämst utgångsläge. Situationen för dem är i stället i ett flertal fall förvärrad« (186). Resultaten är inte förvånande, menar hon, utan ser det som en bekräftelse på att den teoretiska utgångspunkten för studien är rimlig. Barnets tidiga relation till föräldrarna har betydelse för hur det hanterar separationen från föräldrarna och hur det hanterar relationen till fosterföräldrarna. Resultatet stöder också objektrelationsteoriens antagande om att barn med störda objektrelationer har svårare att knyta an till andra.

Barn, vars föräldrar inte kan se, acceptera och anpassa sig till barnets behov får en negativ utveckling när det gäller relationer till andra människor. De har svårt att bilda och upprätthålla normala sociala relationer till andra människor. Alla barn i dessa tre grupper fick en värre situation på grund av fosterhemsplaceringen. Men kan detta förhållande förändras genom mötet med människor inom vården eller

senare i livet? Cederströms svar är nej. Enda utvägen är ökad psykologisk (diagnostisk) kompetens i samband med överväganden om fosterhemsplacering (200).

Ett alternativt svar...

Ett alternativt svar på frågan om villkoren för mänsklig förändring kan hämtas ur samma population och samma forskningsprojekt som Cederströms: Barn i Kris. Hans Håkansson och Bengt Börjeson gör i boken *Hotade Försummade övergivna – är familjehemsplacering en möjlighet för barnen?* en undersökning av socialarbetarnas handläggning av omhändertagande och placering av barn i familjehem. Tolkningen av materialet har syftat till »att förstå det sociala arbetets villkor när det är som svårast« (1990:8). Undersökningen omfattade 89 barn i åldern 0–16 år som placerades i familjehem, med tvång eller frivilligt, 15/3 1981–30/6 1982 genom Malmö Socialförvaltning. För varje barn intervjuades ansvarig socialsekreterare på socialbyrå och vårdbyrå i nära anslutning till genomförandet/beslutet och efter en tvåårsperiod. Dvs. Håkansson gjorde 4 intervjuer per barn/placering. Urvalsvillkoret var att placeringen översteg 50 dagar. Sammanlagt gjordes 342 intervjuer och medverkan var 100 procent.

Intervjuernas syfte var att belysa hur socialarbetarna genomförde sina insatser under tvåårsperioden; hur de uppfattade och tolkade skälen till omhändertagandet/placeringen; vilken målsättning de hade med sitt arbete och hur de uppfattade resultaten av sitt arbete. Forskarna försökte också belysa socialarbetarnas

egna känsloupplevelser inför omhändertagandet – och vilka faktiska omständigheter som låg till grund för dessa känslomässiga reaktioner.

Forskarna skriver självkritiskt om det utvändiga perspektiv som socialsekreterarintervjuerna innebar och om att dessa data visserligen var sekundärdata – men – att »det är påfallande vilken autencitet uppgifterna har jämfört med det stereotypa akt- och journalmaterialet« (199). Alternativet att utgå från aktmaterial förkastades eftersom journalerna var av ojämn kvalitet och anpassade för att rättfärdiga det beslut man kommit till. (Denna intressanta slutsats redovisas helt i förbigående, utan kommentar). I akterna är det sällsynt med tveksamheter och reflektioner över de egna åtgärderna; de psykologiska resonemangen är som bortblåsta och med dem känslorna som socialarbetaren hyste. Allt står i ett kvasijuridiskt språk. (Återigen ett konstaterande utan större reflektion av forskarna.) Intervjuaren läste dock igenom familjevårdsakterna inför intervjuerna. De teoretiska antagandena och frågeställningen kombineras här alltså med en kvalitativ ansats, vilket ger undersökningen en (i huvudsak) logisk konsistens. Den studerar samhället/organisationen, eller snarare organisationen av arbetet inifrån; som en inre relation mellan socialarbetarna som handlande subjekt och organisationen som struktur uppbyggd av detta kollektiva handlande. Forskarna drar också en del slutsatser om organisationen och ger förslag till organisationsförändringar som ska ge utrymme för ett annat slags handlande (socialpsykologiskt/psykosocialt?). Boken

har kritiserats för att forskarna förlitat sig på de placerande socialsekreterarnas uppgifter som källa för att bedöma utfallet av placeringarna. Det är naturligtvis en viktig kritik med tanke på det stora nummer de gör av utfallsanalysen (83 procent fick en förbättrad situation!).

Inte vad som görs utan hur det görs

Håkansson & Börjeson diskuterar bl.a. betydelsen av att socialarbetare så ofta byter arbetsuppgifter. Undersökningen visade att i över 60 fall var det nya handläggare vid uppföljningen efter två år – i över 60 fall hade handläggare bytts mer än två gånger. Det formella ansvaret fanns kvar, men inte det reella. Man fann också att om en och samma handläggare fanns kvar så fann man också en mer inlevelserik och noggrann bedömning av barnets situation. Man hävdar att personbytena inte bara innebär en kunskapsförlust utan en relationsförlust.

Författarna konstaterar också att »...det är uppläggnings- och organiseringen av arbetet som skapar socialarbetarnas förhållningssätt till klienten och därmed också de känslor som arbetet med klienten väcker » (152).

Hur man upplever detta arbete (omhändertagandet) är istället nästan en direkt avspegling av vilka möjligheter som står till buds att verkligen bistå klienten – föräldern och barnet. Dessa möjligheter uppstår om arbetets organisering befrämjar det psykosociala arbetet.(- - -). Klienter – nästan alltid föräldrar – blir övergivna just därför att socialarbetaren inte förstår sin egen möjliga roll i klientens liv (156).

Hur ska man förstå detta?

Jag kan tänka mig ett antal förklaringar:

Det kan vara så att socialarbetarna vill kunna arbeta kontinuerligt, engagerat och inlevelserikt med relationen mellan barn och föräldrar och att de inser sin egen betydelse som person i detta arbete, men att organiseringen av arbetet hindrar dem från att utföra arbetet på ett önskat sätt. Det kan vara så att socialarbetarna inte inser sin egen betydelse och betydelsen av en bearbetning av separationen osv. och därför inte organiserar sig för ett sådant arbete. Det kan vara så att socialarbetarna inser sin egen betydelse, men att man organiserar sig på ett sådant sätt att man undviker att hamna i allt för nära och djupa kontakter med andra människor eftersom det är upprivande och ångestväckande för socialarbetaren själv. Larsson & Morén (1988) menar att personbyten och underliga teamkonstruktioner just har till syfte att etablera distans och avstånd mellan socialarbetare och klient. Deras förklaringar var dels att socialsekreterarna hade svårt att förstå sig på klienterna, dels att de kände sig osäkra på hur de skulle agera och inte heller fick erkännande av eller stöd i att hantera dessa känslor från arbetsledningen (1988:253).

Det kan vara så att socialbyrån ingår som en del i en samhällsstruktur där relationer till överordnade och sidoordnade organisationer i »omgivningen« skapar givna betingelser för det sociala arbetets utformning (villkor och möjligheter) vilka är helt orelaterade till (eller antagonistiska till) det professionella sociala arbetets målsättning, intentioner och värde. En socialbyrå kanske inte har med sociala re-

lationer, behandling och separationsångest att göra överhuvudtaget?

Det är kanske det Börjeson menar när han skriver: »...försöken att utveckla en professionell kompetens för arbetet med klientens verkliga svårigheter... är antagonistiska till den psykosociala djupstruktur som gör socialbyrån – till socialbyrå« (1990:136).

Analysen av materialet ledde bl.a. till två bilder av socialt arbete:

1 Socialarbetaren som utomstående. Det *händer saker* och socialarbetaren försöker hitta lösningar eller motstrategier. Den bilden (och självuppfattningen) menar Börjeson kan kompletteras med en annan och lika sann bild.

2 Socialarbetaren som *medaktör* – man ingriper och ställer krav och tar ett moraliskt ansvar. Socialarbetaren som medskapande. Det är detta som gör arbetet så svårt. Men det är också ett erkännandet av att socialarbetaren förfogar över en relation till föräldrar och barn. Det är i denna relation som möjligheten till förändring och utveckling ligger (54 och 176). En av de viktigaste slutsatserna ur undersökningen, för både forskning och socialt arbete, menar författarna vara att socialsekreteraren saknar ett språk för att beteckna den icke-önskvärda livssituationen för barnets del som man vill förändra. Därför kan man inte heller formulera vad man vill uppnå med placeringen. Därför kan man inte heller föreställa sig alternativ till det man inte kan artikulera. Praktisk slutsats: Skall man kunna utveckla arbetet med barn och föräldrar i svårt utsatta situationer, så måste det sociala arbetet tillföras kunskaper som gör

det möjligt för socialarbetarna att kunna leva sig in i den verklighet som möter dem. (Jfr. Månssons artikel om Kunskapsproblemet i socialt arbete i *Nordiskt Socialt Arbete* 1987/2:54–55.) Man kan också konstatera att den primära målsättningen med fosterhemsplaceringen är *att flytta barnet från någonting*. Det visar sig att man sällan ändrar på barnets situation när placeringen är genomförd. Bakom beslutet finns också frånvaron av tydliga föreställningar om vad man vill ha och om vad man vill uppnå med placeringen. Endast undantagsvis har man avsikter att arbeta med barnet i familjehemsmiljön. När placeringen är genomförd är det placeringen som utgör behandlingen (jfr. Nilsson 1986)! I boken säger forskarna att 83 procent av barnen fått en förbättrad situation – 40 barn har fått en avsevärt förbättrad situation. Anita Cederström säger i sin avhandling att fem (5!) av barnen utvecklades positivt – för alla andra förvärrades situationen (djupanpassningen). Samma projekt, samma barn, men olika antaganden, teorier, undersökningsmetoder och tolkningar. Resultatet kommenteras med att data är utomordentligt positivt överraskande. Men man anser sig inte kunna knyta förändringens resultat direkt till familjehemsplaceringen. Och även om detta är fallet, kunde andra insatser ha givit liknande resultat. Man föreslår också den retoriska invändningen att eftersom barnet hade det så dåligt tidigare, måste alla förändringar vara till det bättre. Jämfört med en kontrollgrupp skulle förmodligen alla barnen ha en sämre situation både socialt och psykologiskt. En kors-tabellering mot de psykologiska uppväxt-

kategorierna visar att de rejekterade barnen är den enda grupp som inte förändras till det bättre. Här är alltså Cederström och Börjeson överens. En huvudslutsats av analysen är emellertid att »vad som är betydelsefullt för barnets del är inte själva åtgärden utan *det sätt på vilken åtgärden genomförs*« (221, min kursiv). Det finns ett direkt samband mellan socialarbetarnas insatser och barnets situation. Både när det gäller föräldrarnas och barnets situation vid uppföljningen spelar socialarbetarnas insatser ofta en avgörande roll.

Två samhällsvetenskapliga perspektiv

Här bryts två samhällsvetenskapliga perspektiv inom ramen för samma forskningsprojekt: Cederströms psykologiska/deterministiska och Börjesons socialpsykologiska. En sådan ansats är ju i högsta grad intressant när man ska analysera och sammanställa materialet till en gemensam slutrapport. Nu gjorde man inte det och ett skäl till detta kan kanske vara svårigheten att jämkä samman resultat från två oförenliga perspektiv. Anita Cederströms och Britt Jonssons avhandlingar är ju enbart de senaste i en lång rad av forskningsrapporter som säger ungefär samma sak: »Det är inte fosterhemmen/institutionen/Skå etc. det är fel på. Det är barnens grundrelation till de egna föräldrarna som avgör hur de utvecklas.« (Citat från *Arbetet* 24/11 1990). Detta är ju resultat som tidigare producerats av Maja Andersson (1976), av Klientelundersökningen, av Robins (1966) m.fl. psykologiska/psykodynamiska undersökningar. Det som är

spännande i detta projektet är att slutsatserna i samma projekt så radikalt skiljer sig från varandra när det gäller utfallet!

Börjesons väg bygger på interaktionistiska antaganden och en socialpsykologisk teoribildning. Han väljer att argumentera mot ett ensidigt psykologiskt-deterministiskt perspektiv. Samtidigt bidrar han till att utveckla eller snarare omformulera den gren av psykoanalytisk teori som utgår från antagandet om en i grunden socialt relaterande människa. Objektrelationsteorin blir till ett levande instrument för förståelse och handling i det sociala arbetet (244–272). Börjeson skisserar ett möte mellan psykologin och sociologin i synen på människan som en socialt handlande/relaterande människa i ständig och kontinuerlig dialog med omvärlden – och med intentioner i sitt handlande fr.o.m. barnets psykiska födelse som människa; när barnet slutar omnämna sig själv som »Pelle vill« och övergår till det subjektivt intentionella »jag vill«. Börjeson och Asplund (1987) talar här samma språk; de utvecklar gemensamt en teori om den socialt relaterande människan – den ene i avståndstagande från strukturalistiska sociologiska teorier och dålig socialpsykologi – den andre i avståndstagande från inlärningsteori och inskränkt deterministiskt psykoanalytiskt tänkande. I boken gör Börjeson aldrig något teoretisk referens till sin forskningsmetod, men den interaktionistiska inriktningen genomsyrar arbetet – åtminstone fram tills räkandet tar sin början.

Vetenskapens sociala grunder

Månssons kritik av Britt Jonssons avhandling är kanske egentligen ett ifrågasättande av det valda samhällsperspektivet och därmed av uppläggningsen av undersökningen: valet av metod, av insamlade data osv. och inte bara en kritik av sättet av bearbeta och analysera/presentera data? Jag vet inte om hennes data hade varit möjliga att använda för en socialpsykologisk analys som också tar hänsyn till det faktiska mötet med människorna på Skå och de förändrade erfarenheter, jaguppfattningar och självbilder detta möte gav som resultat. Dvs. ett utfall som skulle kunna falsifiera det psykodynamiska antagandet om barnomsupplevelsernas determinism. Men varför skulle forskaren Britt Jonsson söka kunskap som skulle ifrågasätta eller falsifiera en grundmurad kunskap som kliniker/yrkesmänniskan Britt Jonsson har? Dvs. ytterst är Månssons kritik en kritik av den presenterade frågeställningen och den utlovade forskningsuppgiften »...erfarenheter av Barnbyn Skå«. Britt Jonsson har, som Månsson mycket riktig påpekar, undersökt frågan »vilken betydelse (hade) den påtvingade separationen från föräldrarna – före Skå – för pojken vistelse där«. Börjeson och Cederström får båda två sina hypoteser bekräftade (eller den andres falsifierade om man så vill) trots att de får helt motsägande resultat med samma population och (med tillgång till) gemensamma data. Skillnaden ligger i de samhällsvetenskapliga perspektiven, i de frågor som ställs till materialet och hur data utnyttjas. Det tycks vara så att strukturella teorier, interaktionistiska och psy-

kologiska teorier har egna inbyggda antaganden om samhälle och individ och om determinismens vara eller icke-vara. Det tycks också vara så att kritiken gentemot forskare och forskning utifrån andra perspektiv än det egna kritiserar främst utifrån (det felaktiga) valet av samhällsvetenskapligt perspektiv eller för att de inte bedriver »riktig« forskning. I så fall är valet av samhällsvetenskapligt perspektiv snarast ett exempel på paradigmiskt bestämd forskning. Valet av perspektiv är då inte ett övervägande som grundas i forskningsproblemet eller i något annat rationellt övervägande, utan sättet att förstå eller förklara ett visst slags forskning och forskningsresultat grundas då snarare i utomvetenskapliga faktorer.

Frågan är om en sådan teoretisk och metodisk ansats existerar som är befriad från en samhällsvetenskaplig »bias« och som ger möjligheter att pröva rimligheten av ett alternativt tolkningsperspektiv i förhållande till det ursprungligen valda? En annan fråga är om detta är önskvärt eller meningsfullt? Det tycks som om man enbart kan se och tala (i) om det som begreppen, språket/teorin ger en möjlighet att observera. Utan sådana förkunskaper blir inte verkligheten observerbar överhuvudtaget annat än som rena sinnesintryck. Jag menar att slutsatsen av detta är att teoretisk »rena« metoder som möjliggör opartiska och teoretiskt obundna observationer och tolkningar är en omöjlighet. Omedvetenhet om de egna antagandena eller okunskap om hur teoriimpregnerade data egentligen är ger egentligen bara en ännu kraftigare determinism i de slutsatser som kan dras ur materialet.

Kuhns paradigmatteori och kunskapsociologin

I boken *Vetenskapens sociala grunder* (1984) har Thomas Brante försökt förstå hur etablerade vetenskapsmän som forskar om kärnkraften kan ha så diametralt olika uppfattningar om dess nyttighet respektive farlighet. Vetenskapen är ju objektiv. Båda lägren av vetenskapsmän förklarar den egna positionen som rationell och vetenskaplig och den andres position som ovetenskaplig och irrationell, dvs kunskapsociologiskt. Hur kan vi förstå detta? Kunskapsociologin ifrågasätter den vetenskapliga rationalitetsuppfattning som förmedlats av positivismen. Ger verkliga vetenskapen neutral och objektiv kunskap? Är överhuvudtaget vetenskaplig kunskap bättre, sannare eller mer värdefull än andra former av kunskap?

De kunskapsteoretiska teserna innebär att teorier är underbestämda av fakta, att fakta är teoriberoende, att kriterier är kontextberoende och att teorier som tillhör olika paradig är inkommensurabla. Underbestämningen innebär att ingen teori har ett enhetligt stöd av data och att alla teorier i praktiken är falsifierade. Teoriberoendet visar sig på två sätt. För det första är all observation beroende av ett perspektiv – det finns ingen neutral observation. Fakta är betingade både vad gäller urval och innehåll. Observationen är betingad av den omfattade teorin och teorin kan sägas producera sina egna data. För det andra är alla fakta historiskt relativa. Enligt Kuhn (1979) sysslar vetenskapsmännen i ett »normalvetenskapligt« skede främst med att fastställa »paradig-

matiska egenskaper», att visa att data som tycks falsifiera gällande teorier inte är några falsifieringar utan tvärtom överensstämmer med paradigmet. Det gäller att få natur och teori att sammanfalla och detta ska hela tiden ske på teorins villkor! Man fastställer lagar utifrån paradigmet villkor och man försöker utvidga paradigmet applikationsfält. Tar man ett paradigm för givet, så kommer det både att definiera problemen och att tala om vad som är acceptabla lösningar på dessa. Kuhns kritik av Popper m.fl. bygger på inkommensurabilitetstesen; den hävdar motsatsen till positivismens grundtes om det neutrala observationsspråket. Olika paradigmer är inte jämförbara, de innehåller begrepp som inte kan översättas till varandra och det finns inget neutralt observationsspråk där de kan jämföras. Meningen av en term beror av dess teoretiska kontext. Det finns inga data eller varseblivningar som är teoriberoende. De är så teoriimpregnerade att man inte kan hitta någon neutral kärna i dem. De som har olika teorier ser olika saker och lever i en mening i olika världar. Därför kan man också få empiriskt stöd för nästan alla teorier!

Brante har försökt utveckla paradigmteorin både till struktur och innehåll. Varje ny generation forskare inom en viss vetenskaplig disciplin föds in i ett givet komplex eller sammanhang av teorier, problem, metoder och lösningar (teoretisk nivå). På ett samhälleligt plan motsvaras detta av en grupp forskare eller ett forskarsamhälle som alla arbetar utifrån vissa givna utgångspunkter och normer. Dessa reglerar nya forskares beteende (so-

cial nivå). Forskarens position i denna matrix av teoretiska och sociala förhållanden strukturerar hans perception: han lär sig att se och tänka sitt ämne på ett visst sätt. I sitt tänkande och handlande internaliserar han forskarsamhällets explicita och implicita normer och kommunikationsmönster (psykologisk nivå) (1981:24). I det normalvetenskapliga arbetet bidrar de paradigmbestämda instrumenten till att skapa de fakta som behövs. Det blir en sluten cirkel som bidrar till artikulering av den teoretiska strukturen. Problemet är att om teori och empiri/observation smälter samman så kvarstår ingen verklighet att uttala sig om. Brante tillför därför en distinktion mellan »det verkliga objektet« och »kunskapsobjektet«. Kunskapsobjektet är konstruerat på sociala, historiska och teoretiska sätt, medan det verkliga objektet existerar oberoende av vetenskapen. Inkommensurabilitetsbegreppet är intressant främst när det gäller konkurrerande perspektiv på samma fenomen. Brante anger följande karakteristika på en inkommensurabel situation:

- 1 De båda perspektiven utgår från olika bedömningsgrunder
- 2 Teorierna förser objektet ifråga med olika egenskaper och regelbundenheter
- 3 Problemen är både lika och olika (1984:53).

Inkommensurabiliteten kan vara antingen äkta eller oäkta. Är den oäkta kan motståndningen lösas utan radikala förändringar i teorierna. Det kan t.ex. handla om att erövra hegemonin inom ett visst ämne. Är den äkta föreligger ett teoretiskt och perceptuellt antingen-eller förhållande – båda teorierna kan inte vara riktiga. Ett exempel är omöjligheten av att upprätt-

hålla både en deterministisk och voluntaristisk människosyn.

Normalvetenskapligt arbete

I ljuset av Kuhns paradigmatteori, inkommensurabilitetstesen och antagandet om paradigmatiske normalvetenskap framstår de flesta av mina undringar och frågor inte längre som misstag eller som något som behöver »förklaras» utan som »normala» vetenskapliga procedurer. Kuhn och Brante vänder på perspektivet när det gäller vad som är självklart och vad som väcker nyfikenhet och förundran.

Cederström och Jonsson är ur paradigmatiske synvinkel utmärkta illustrations-exempel på normalvetenskapligt arbete – att få natur och teori att sammanfalla på teorins villkor. Deras val av teori, problem, kriterier och data är relaterade till deras teoretiska yrkesredskap. På en teoretisk nivå finns ett för forskarsamhället och yrkesgruppen gemensamt kunskapsobjekt – den psykologiskt determinerade människan (fosterbarnet) som enbart kan handla och förstås i sina handlingar och sätt att relatera till omgivningen i ljuset av en psykisk inre struktur – i tidig ålder internaliserade föräldra-barn relationer. Cederström förklarar sin kategorisering av forskningsresultaten med att det: »växte i första hand fram ur det empiriska materialet, men färgades givetvis också av de tre projektpsychologernas kliniska erfarenheter och grundläggande teoretiska föreställningar om *vad som överhuvudtaget skulle vara värt att uppmärksamma*» (Cederström 1990:44, min kursivering). Jag tror att ett sådant uttalande ska för-

stås som forskarnas perception av verkligheten så som den framstår i deras »sociala, kognitiva och perceptuella miljö». Brante talar med Kuhn när han använder begreppet »commitments» om de förebilder, begrepp, teorier, metafysiska antaganden etc som en grupp forskare använder. Dessa föreställningar bildar en disciplinär matris som utgör en förutsättning för gruppens speciella kognition och perception och föregår forskning och observation (1984:160 f. och 179 f.).

Håkansson & Börjeson utgår i sin forskning från antagandet att »det sociala arbetets kvalitet har stor betydelse för klienten» och vill med det ståndpunkten markera ett avståndstagande från det inom socialt arbete dominerande antagandet om »problemet» som determinerande för åtgärdens utfall.

Begreppet inkommensurabilitet är till stor hjälp för att vi ska förstå en del av skiljaktigheterna i resultat och tolkningar som Månsson-Jonsson och Börjeson-Cederström hamnat i. I Månssons-Jonssons fall skulle man kunna tala om en äkta inkommensurabel situation även om de inte direkt konkurrerar via konkret forskning. I fallet Börjeson-Cederström är det inte lika självklart. Cederströms påståenden avser fosterbarnet och dess anpassningsprocess i fosterhemmet. Börjesons forskning avser det sociala arbetet – i betydelsen socialsekreterarnas handläggning av fosterbarnsärenden. Även om båda forskarna har tillgång till det för forskningsprojektet gemensamma dataunderlaget så skiljer sig undersökningarna just genom att Cederström inte använder Börjesons intervjuer och vice versa. Båda forskarna

uttalar sig däremot om hur det går för fosterbarnen, men utifrån skilda kriterier. De drar också skilda slutsatser när det gäller orsakerna till resultaten.

Börjeson finner, som han antagit, att det väsentliga är det sätt på vilken åtgärden genomförts av socialarbetarna. Cederström finner att det är den tidiga relationen till föräldrarna som har betydelse för hur barnet hanterar separationen och relationen till fosterföräldrarna. Små barn med störda objektrelationer har som teorin säger svårare att knyta an än andra. Förklaringen till barnens dåliga utveckling ligger enligt henne inte i åtgärden/valet av åtgärd eller i sättet som socialarbetarna genomfört åtgärden. Den grundläggande, determinerande relationsstörningen kan inte förändras genom möten med människor inom vården.

Men det är ju så att de talar om både samma och olika kunskapsobjekt. Börjeson talar om socialsekreterarnas bild av barnen och hur de uppfattar resultatet av sitt arbete såsom det framgår av halvtimmeslånga intervjuer. Cederström talar om sin egen bild av barnen efter omfattande testningar av barnen och intervjuer med föräldrar och fosterföräldrar. Men hon har inte talat med någon socialarbetare. Att de båda utgår från paradigmiskt givna problem är uppenbart eftersom den ene

tränger in i barnets psykiska struktur för att avtäcka de determinerande objektrelationerna och inte söker kunskap om t.ex. fosterhemmens betingelser och möjligheter eller hur socialarbetarna arbetat för att förhindra eller åstadkomma en förändrad social och psykologisk situation. Börjeson söker kunskap om hur mötet mellan människor – under goda betingelser – kan leda till en relation som innebär förändring och en bekräftelse på det teoretiska antagandet att socialarbetaren är eller borde kunna vara en betydelsefull människa för de klienter hon möter. Medvetenhet om denna betydelse och dess konsekvenser för andra innebär krav på sättet att organisera det sociala arbetet så att sådana möten kan äga rum och på socialarbetarna att våga möta andra i en känslomässigt engagerande relation. Det innebär samtidigt ett krav på socialarbetarna att lära sig den teori (och ideologi) som ligger bakom den Börjesonska forskningen. Praktiskt nog har ett sådant kapitel bifogats boken.

Cederströms perspektiv får som praktisk konsekvens att det krävs mer psykologisk kompetens i samband med fosterhemsplaceringar, dvs. fler psykologer som arbetar diagnostiskt och kunskapsmässigt utifrån en objektrelationistisk teori.

Referenser

Asplund, J. *Tid, rum, individ och kollektiv*. Liber. Stockholm, 1983.
Asplund, J. *Det sociala livets elementära former*. Korpen. Göteborg, 1987.

Andersson, M. *Hur går det för 50-talets Stockholmspojkar?* Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning Nr 38
Brante, T. *Vetenskapens struktur och förändring*. Doxa. Karlshamn, 1981

- Brante, T. *Vetenskapens sociala grunder*. R & S. Kristianstad, 1984
- BRÅ *Nytt straffsystem*. BRÅ-rapport 1977:7.
Cederström, A. *Fosterbarns anpassning – en relationsproblematik*. Akademisk avhandling. Ped inst. Stockholms universitet. 1990.
- Clark R.W. *Freud – the Man and the Cause*. Granada. London, 1982
- Cuff E.C. & Payne G.C.F. *Samhällsvetenskapliga perspektiv*. Korpen. Göteborg, 1984
- Freud, S. *Sexualteori*. Aldus. Stockholm, 1965
- Goffman, E. *Totala institutioner*. R & S. Stockholm, 1973
- Håkansson, H. & Börjeson, B. *Hotade Försummade övergivna*. R & S. Stockholm, 1990
- Jonsson, B. *En gång Skåpojke...* Rapport i socialt arbete nr 49 – 1990. Socialhögskolan-Stockholms Universitet.
- Jonsson, G. *Att bryta det sociala arvet*. Tiden/Folksam. Stockholm, 1973
- Kuhn, T.S. *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. Lund, 1979.
- Larsson, H & Morén S. *Organisationens mänskliga insida*. Umeå, 1988.
- Månsson S-A »Kunskapsproblemet i socialt arbete«. I *Nordiskt socialt arbete* nr 2 1987
- Månsson, S-A *En gång Skåpojke...* Opposition på Britt Jonssons avhandling med samma namn. Opublicerad stencil. Lunds Universitet.
- Månsson, S-A »För vem behövs Skå?« I *Nordiskt socialt arbete* nr 3, 1991.
- Nilsson, G. *Distriktsförlagd familjevård – bakgrund, förslag, genomförande*. Stencilerat PM. Malmö socialförvaltning.
- Robins, L.N. *Deviant Children Grown Up*. Williams & Wilkins. Baltimore, 1966.
- Vinterhed, K. *Forsabulletinen* nr 2 1990. Stencil.

Summary Social Research in Conflict

This article discusses the relationship between the researcher's theoretical and methodological approach and the consequences that might follow from an unawareness of the strong link between the chosen tools and the scientific outcome. The interpretations and findings of the research are as much a result of the scientific tools as they are of the facts themselves.

Three Swedish research reports serve as examples of social research in conflict. The conflicts in question consist, on a practical level, of the differences in views on how to determine the causes of different outcomes of treatment in fosterhomes and residential treatment, in the

social sector. Are the results mainly an effect of »the problem«, i.e. something determined by the social and psychological background of the individual, or is the outcome an effect (or greatly affected by) the quality of the social workers' interventions and rehabilitative efforts?

On a theoretical level the conflict seems to involve the differences in assumptions associated with an interactionist approach on the one hand and a psycho-dynamic, deterministic approach on the other.

My suggestion is that both conflicts could best be understood in a paradigmatic sense as examples of normal science, incommensurable situations and the

theory-dependence of facts. The »interactionist« report concludes that change is possible according to how well the social work is carried out. The »psycho-dynamic« reports conclude that the early relations between child and parents are the true determinants of outcome.

The paradigmatic choices of research questions, theories, instruments and population make certain aspects of the scientific objects visible (the object of knowledge) and others invisible. Unawareness of these facts makes an even tighter bond between assumptions and findings.

**VÄLKOMMEN TILL FORSAS
10-ÅRSJUBILEUM I UMEÅ
15-17 SEPTEMBER 1994**

FORSKNING

FÄLT

FRAMTID

**- ett symposium om
kunskap och handling
i Socialt Arbete**

Programmet, med ett 25-tal seminarier, och anmälningsblanketten skickas ut i dagarna. Programmet kan även beställas genom Björn Blom, tel 090-16 78 69, fax 090-16 76 62 eller Christer Jilder, tel 090-16 10 22, fax 090-11 84 82